

СТУДЕНТ ЯК СУБ'ЄКТ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТІСНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ

Розкрито сутність понять «культура», «самовизначення», «культура самовизначення», «студент як суб'єкт культури». У процесі аналізу наукової літератури встановлено, що культура самовизначення передбачає здатність особистості до здійснення значущих ціннісних виборів, визначення свого місця в різних сферах життєдіяльності, успішність реалізації життєвих планів, встановлення стійких і конструктивних відносин з навколишнім світом. Доведена важливість студента як суб'єкта культури особистісного самовизначення для орієнтації сучасної вищої освіти на задоволення їхньої потреби в самоактуалізації.

Ключові слова: суб'єкт, культура, культура самовизначення, особистість, студенти, вища освіта, гуманістично зорієнтована освіта, внутрішня позиція, життєва позиція, особистісна позиція.

Раскрыта сущность понятий «культура», «самоопределение», «культура самоопределение», «студент как субъект культуры». На основе анализа научных источников установлено, что культура самоопределения предполагает способность личности к осуществлению значимых ценностных выборов, определения своего места в различных сферах жизнедеятельности, успешность реализации жизненных планов, установление устойчивых и конструктивных отношений с окружающим миром. Доказана важность культуры личностного самоопределения для современных студентов, ориентации высшего образования на удовлетворение их потребности в самоактуализации.

Ключевые слова: субъект, культура, культура самоопределения, личность, студенты, высшее образование, гуманистически ориентированное образование, внутренняя позиция, жизненная позиция, личная позиция.

Disclosed the essence of the concepts of «culture», «self», «self-culture», «student as the subject of culture». In the analysis of scientific sources revealed that the culture of self-identity provides the ability to exercise significant value election, determining their place in different spheres of life, the success of life plans, the establishment of stable and constructive relations with around the world. Proved culture of personal self-determination for modern students, targeting higher education to meet their needs for self-actualization. The

research reveal a problem of self-determination, and there are three interpretations of the concept of «position»: an internal position, life position, personal position. Foreign scientists believe culture is not just a set of ideas, norms, and artifacts, and human interaction that forms living space, which acquire their specific content specific cultural phenomena. That is why a set of internal parameters of each student becoming able to provide just not a subject of culture and culture as a subject of self-determination.

Key words: *subject, culture, the culture of self-identity, students, higher education, oriented humanistic education, internal position, life position, personal position.*

Постановка проблеми. Основними тенденціями розвитку сучасної освіти є її гуманізація, гуманітаризація, демократизація, особистісна орієнтація і культурологічна спрямованість. Гуманістично зорієнтована освіта не може готувати людину лише до виконання соціальних або професійних функцій, не враховуючи інтересів і потреб самої особистості. Гуманізація освіти, яка є об'єктивним результатом культурологічної ситуації, що склалася нині, вимагає перегляду всіх компонентів педагогічного процесу з позицій їх функцій у формуванні особистості, передбачає створення суб'єкт-суб'єктної діалогічної взаємодії між учасниками освітнього процесу, коли їхня спільна діяльність досягає рівня емпатійності, взаємного прийняття й обміну цінностями. Слід зазначити, що відповідно до гуманістичного підходу суспільно зумовлені цілі освіти повинні полягати у створенні умов для максимально повного засвоєння особистістю матеріальної та духовної культур, що забезпечує їй сприятливу соціальну адаптацію й активність [21, с. 33], оптимізує процеси її самовизначення.

У динамічному контексті самовизначення постає як особливий тип активності особистості, спрямований на регулювання та реалізацію людиною системи своїх змістів. Згідно з поглядами Л. Анциферової, новоутворення дитячого віку особистісного плану на момент дорослішання комплексно переструктуровуються і «набувають форми високого рівня узагальнених позицій індивіда» [1, с. 10]. Саме з процесом самовизначення, зміною системи позицій пов'язане подальше становлення особистості.

У дослідженнях, які стосуються проблеми самовизначення, зустрічаються три інтерпретації поняття «позиція»: внутрішня позиція, життєва позиція, особистісна позиція.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До розкриття сутності внутрішньої позиції звертаються Л. Божович [3] та Є. Шумілін [20], розуміючи її як емоційно забарвлене переживання індивідом благополуччя або незадоволення своїм становищем у реальності. Поступово у людини в процесі дорослішання формується здатність до усвідомлення своєї внутрішньої позиції, планування способів зміни свого становища, а, отже, й позиції. Ця здатність пов'язана з виникненням комплексу новоутворень

юнацького віку (особистісна рефлексія, розвиток цілепокладання, процеси сенсотворення) й є свідченням активного формування найважливішої характеристики особистості – самовизначення.

Формування життєвої позиції передбачає вибудову життєвих планів і позначає якісно новий рівень самовизначення – життєве самовизначення. Саме розвиток життєвої позиції забезпечує становлення життєвої концепції, яка поєднує в єдине ціле результати усвідомлення особистістю свого теперішнього, минулого і майбутнього [2].

Проблема самовизначення стала предметом вивчення зарубіжних дослідників, які інтерпретують його сутність з огляду на належність до того чи іншого наукового напрямку.

Так, у контексті теорії ідентичності (поміркованого детермінізму) до розгляду самовизначення звертається Е. Еріксон [24]. Ідентичність розуміється ним «як глибоко засвоєний і такий, що приймається особистісно, образ себе у всьому багатстві ставлень людини до навколишнього світу з відповідними формами поведінки» [24, с. 8]. Провідним механізмом формування ідентичності названо послідовну ідентифікацію дитини з дорослими, що забезпечується почуттям безперервності досвіду дорослого життя. У загальному сенсі ідентичність означає:

- 1) відчуття людиною себе, свого буття як особистості незмінними, незалежно від зміни ситуації, ролі, самосприйняття;
- 2) переживання минулого, теперішнього і майбутнього як єдиного цілого;
- 3) відчуття зв'язку між власною неперервністю та її визнанням іншими людьми.

Основна ідея соціологічних поглядів Г. Тарда – концепція «законів наслідування». Вихідним моментом суспільства французький соціолог вважає особистість, а основним принципом існування та розвитку суспільства – наслідування. Він виокремлює дві форми, які впливають на самовизначення людини: логічну та нелогічну. Перша форма базується на розумі й підпорядковується аргументації. Природа нелогічного (друга форма) є ірраціональною. У її межах особистість формується за допомогою інтеракцій бажань, вірувань і психологічних ресурсів [18]. Іншими словами, йдеться про те, що в основі особистісного самовизначення – процес наслідування відповідно до бажань і вірувань індивіда. Люди намагаються наслідувати тих, з ким вони відчувають духовну близькість, чий характер і спосіб життя найбільше імponує їм.

У запропонованій Е. Дюркгеймом позитивістській соціології наголошено на неможливості розгляду соціальних явищ лише в контексті біологічних та індивідуально-психологічних факторів, тому суспільство – первинне [23]. Звідси випливає, що самовизначення особистості залежить від суспільства. Самовизначення – це не лише засіб пристосування людини до соціальних змін, а й необхідність інтегруватися в суспільство, зайняти в ньому певне місце. Причому ця необхідність надходить не від людини, а

від суспільства. За цього підходу самовизначення постає як пасивний процес пристосування людини до суспільства, його норм, вимог без вияву будь-якої особистісної активності.

Дещо інших поглядів дотримується представник суб'єктивного ідеалізму В. Дильтей стверджуючи, що самовизначення людини відбувається незалежно ані від неї самої, ані від суспільства. У процесі своєї життєдіяльності людина доходить розуміння свого місця: «Оскільки ми не можемо вийти за межі життя, ми змушені розуміти життя з нього самого» [6]. Тобто самовизначення відбувається протягом усього життя, людина не може самовизначитися за його межами; вона дізнається про себе завдяки діям, які здійснює, і діям, які здійснюють інші люди в процесі життєдіяльності.

З погляду символічного інтеракціонізму (Дж. Мід, І. Гоффман, Ю. Хабермас) самовизначення трактується як здатність людини сприймати свою поведінку та життя загалом, як єдине ціле, що формується на основі узагальнення соціального досвіду, взаємодії з іншими людьми. Успішність самовизначення пов'язується з володінням здатностями до рольового дистанціювання, емпатії, толерантності до суперечностей, належної презентації своєї ідентичності [25].

Психолог-гуманіст А. Адлер відстоює повну свободу особистості від зовнішніх і внутрішніх умов, обстоюючи, натомість, наявність творчої сили, що міститься в самій особистості й забезпечує її самовизначення [22].

На переконання С. Гикис, існує тісний взаємозв'язок між культурою людини та її здатністю до вільного самовизначення. Останнє забезпечується сформованістю таких якостей, як: самоповага, самосвідомість, самостійність, гідність, повага до поглядів інших, уміння ухвалювати рішення в обставинах, що змінюються, й нести відповідальність за свої слова та дії, обирати стратегію поведінки й наповнювати життя суспільно значущою діяльністю [5, с. 23–25].

Культура – це не просто сукупність ідей, норм та артефактів, а взаємодія людей, яка формує життєвий простір, в якому набувають свого специфічного змісту конкретні феномени культури. Вступаючи у взаємодію з іншими, людина сприймає простір культури під певним кутом зору залежно від наявної в неї ціннісної орієнтації та особистісного світогляду. У зв'язку з цим, можна виокремити особистісний обрій сприйняття культури, який охоплює всі явища, за допомогою яких людина залучається до досвіду попередніх поколінь, досягає узгодженості дій і взаєморозуміння із сучасниками та передає свій досвід майбутнім поколінням. Тому, як зазначає М. Карпицький, галузь, в якій відбувається взаємодія різних людей, здатних обмінюватися досвідом та узгоджено діяти, становить простір культури. Залучаючись до спадку поколінь і вступаючи у спілкування з іншими, людина освоює культурний простір, розширюючи свої обрії сприйняття культури. Разом із розширенням індивідуального обрію культури відбувається розширення і загального

культурного простору. Культура – це сукупний обрій усіх індивідуальних обріїв сприйняття культури [13, с. 67].

У працях Б. Братуся [4, с. 67–91.], В. Зінченка та О. Моргунової [8.] представлена ціннісно-змістова концепція особистості, яка визначає сутність розвитку її культури через ставлення до іншої людини як до самоцінності, до істоти, що уособлює потенції людського роду. Виокремлено критерії розвитку культури особистості: здатність до децентрації, самовіддачі та любові як способу цього ставлення; творчий цілестворюючий характер життєдіяльності; потреба в позитивній свободі; здатність до вільного волевиявлення; можливість самопроекування майбутнього; віра у здійсненність запланованого; внутрішня відповідальність перед самою собою та іншими, минулими і майбутніми поколіннями; прагнення до набуття загального сенсу свого життя. Тобто йдеться про культуру самовизначення.

Мета статті – представити результати теоретичного аналізу різних аспектів проблеми особистісного самовизначення студентів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Головна особливість студентів, які належать до юнацького віку, полягає в усвідомленні власної індивідуальності, неповторності, несхожості на інших. У цей період порушується рівновага внутрішнього світу молодої людини через необхідність самовизначення [7]. Юність завжди зорієнтована на майбутнє. Переоцінка цінностей, поява нових ідеалів – усе це сприймається як створення себе завтрашнього, як конструювання власного життєвого шляху. Прийняття рішення про вибір професії, по суті, означає відмову від інших видів діяльності, від інших можливостей, тобто пов'язане із самообмеженням, що породжує внутрішню напругу, яка посилюється особистісними суперечностями, властивими юнацькому віку, породжуючи внутрішні конфлікти.

У гуманістичній педагогіці простежується тісний зв'язок між самовизначенням особистості та розвитком її культури. Самовизначення тут характеризує людину як суб'єкта власного життя і власного щастя, висувається на одне з перших місць у структурі цілей виховання, розглядається як етап самореалізації людиною своїх сил і здібностей. Водночас наголошується на неправомірності відмежування сенсу самовизначення від контексту людини як суспільної істоти: людина живе для інших людей, для суспільства, а суспільство – для людини. Самовизначення неможливо зрозуміти поза сенсом життя, з ним тісно пов'язане почуття гідності, високий рівень самосвідомості [12].

До розгляду особливостей культури життєвого самовизначення в освітньому просторі звертається Н. Івченко, трактуючи її як інтегральну характеристику, що свідчить про рівень життєвої компетентності, сприйняття суб'єктом власного життя на основі сформованих життєвих сенсів, позицій, планів, і виявляється в готовності до здійснення життєвих виборів, програми та відповідальності за них [9]. На погляд дослідниці,

культура життєвого самовизначення пов'язана з творчим самовираженням людини, досягненням нею повноти, цілісності життя, задоволеності ним. Це не тільки підготовка до наступного життєвого етапу, а й досягнення організації самосвідомості, самопізнання і самовиховання.

Подаючи розгорнуту характеристику сутності особистісного самовизначення в юнацькому віці як складного динамічного утворення, Л. Степанова вирізняє його трикомпонентну структуру, що охоплює когнітивний (самопізнання), афективний (самоствалення, самоприйняття) і конативний (самореалізація) компоненти, які тісно взаємопов'язані і взаємозумовлені [17]. Когнітивний компонент розкриває «внутрішній» план самовизначення, процес мисленнєвого пошуку людиною себе та своєї позиції в різних ситуаціях, що породжуються обставинами життя або конструюються самим суб'єктом. Афективний компонент особистісного самовизначення передбачає емоційне ставлення індивіда до самого себе; він виводить аналіз самовизначення у площину самоприйняття. Конативний компонент передбачає залучення до структури самовизначення мотиваційної сфери особистості, презентує дії, що сприймаються візуально і підлягають фіксації.

Аналізуючи особливості виховання майбутніх учителів, Є. Лопаткін стверджує, що особистісний рівень самовизначення забезпечує їх становлення як хазяїв власного життя. Перехід до особистісної парадигми є закономірним сходженням до більш цілісного розуміння самого феномена освіченості та вихованості, до структури яких має ввійти аксіологічний, діяльнісний і творчий досвід, досвід власне духовно-особистісної самоорганізації людини, пов'язаний із виконанням сенсо-пошукових, рефлексивних, самооцінних, життєво-прогностичних та інших функцій [14]. Його верхівкою названо самовизначення особистості в культурі, адже на основі високого рівня загальної культури людина набуває здатності робити вагомий внесок у культуру суспільства.

Досліджуючи особливості соціокультурного самовизначення студентів у рефлексивно-освітньому середовищі вищого навчального закладу, О. Малахова трактує це поняття як процес вибору студентом орієнтації на оволодіння соціокультурним досвідом людства, що забезпечує становлення інтегративної якості особистості, яка виявляється в цілісності критеріїв: мотиваційного (прагнення стати особистістю, професіоналом, усвідомити свою унікальність і самобутність), когнітивного (знання сутності соціокультурного самовизначення, рефлексії, ерудиція в сфері культури як форми соціальної свідомості), діялісного (вміння співвідносити свої культурні потреби з можливостями, коригувати цілепокладання), емоційно-ціннісного (почуття задоволеності успішністю соціальної і культурної діяльності) на основі трансформації операційних акцентів діяльності у ціннісно-змістові [15].

Ефективність соціокультурного самовизначення студентів, згідно з результатами дослідження О. Малахової, забезпечується комплексом

педагогічним умов:

– розвитку мотивів соціокультурного самовизначення студента для стимулювання свободи вибору емоційно насиченої соціокультурної діяльності, в процесі якої відбувається осмислення й творче сприйняття культурних зразків діяльності;

– активізації суб'єктивної позиції студента, що постає передумовою виникнення рефлексивно-освітнього середовища, забезпечує активність студента в діяльності з реалізації індивідуальних здібностей;

– набуття студентом досвіду рефлексії (інтелектуальної, особистої, діяльнісної), що забезпечує процеси вивчення, критики та моделювання ним власної діяльності.

Важливість соціокультурного самовизначення студента зумовлюється тим, що процеси комерціалізації, підприємництва переломлюються у свідомості молоді у вигляді складного й суперечливого спектру технократичних настроїв, настановлень, а часом і принципів життєдіяльності [16, с. 99–102]. Як наслідок, знижується самоцінність особистості, її освіта та культура. Людина втрачає уявлення щодо власної ідентичності, стійкості свого внутрішнього світу. За таких умов соціокультурне самовизначення допомагає індивіду усвідомити та відстояти свою позицію, стати особистісно причетним до необхідних подій.

Тому вищий навчальний заклад має сформувати культуру самовизначення кожного студента, яка характеризує людину як суб'єкта власного життя і власного щастя, котрий самореалізує свої сили і здібності. Це деяка цілісність, «що містить у собі оптимальну сукупність властивостей, якостей, які дають людині змогу розвиватися в гармонії із суспільною культурою» [10, с. 5]. До таких якостей і властивостей належать: професійна гідність, вірність обов'язкам, діловитість, уміння вести дискусію, відповідальність.

Згідно з поглядами Є. Ісаєва, культура особистісного самовизначення студента – це здатність самостійно утверджувати свою індивідуальну позицію у процесі особистісного становлення і розвитку себе як суб'єкта та об'єкта суспільних відносин, встановлення стійких зв'язків з навколишнім глобальним світом. Вона виявляється у пошуку індивідом свого способу культурної детермінації в соціумі на основі таких, що сприймаються, приймаються і формуються, базових ставлень до світу, людської спільноти та самого себе, і дають йому змогу бути готовим до взаєморозуміння і продуктивного інтеркультурного спілкування [11].

Спосіб життя студентської молоді сприяє перетворенню цінностей суспільства на внутрішні, притаманні молодому поколінню чесноти, риси характеру. Вибір та досягнення демократичних цінностей, що пропонуються суспільством, зумовлені їх особистісною значущістю, тобто тим, чи становлять вони цінності для самої особистості, чи сприятимуть досягненню бажаної мети. З огляду на це, з-поміж однаково підкріплених цінностей студентська молодь завжди обирає лише ті, які оцінюються нею як потрібні

об'єкти, мета та засоби задоволення власних потреб. Пройшовши кризу наявний досвід, одержавши практичну перевірку та підтвердження потрібності, доцільності й корисності, такі цінності закріплюються як ціннісні орієнтації молодіжного середовища загалом і кожного студента зокрема [19].

Підсумовуючи викладене, можна констатувати, що в сучасній науковій літературі набули відображення різні погляди на зміст та основні характеристики самовизначення особистості студента в просторі культури. Водночас усі дослідники одностайні в тому, що за своєю сутністю це самовизначення є інтегративним утворенням, яке охоплює пізнавальну, емоційно-ціннісну, діяльнісну та рефлексивну сфери. Саме сукупність внутрішніх параметрів кожної з них спроможна забезпечити становлення студента не просто як суб'єкта культури, а як суб'єкта культури самовизначення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Анциферова Л. И. О динамическом подходе к психологическому изучению личности / Л. И. Анциферова // Психологический журнал. – 1991. Т. 2. – № 2. – С. 8–24.
2. Богданова О. В. Самосознание как фактор профессионального самоопределения практического психолога: дис. ... кандидата психол. наук : 19.00.01 / Богданова Ольга Вячеславовна. – М., 2001. – 255 с.
3. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л. И. Божович. – М. : Просвещение, 1968. – 464 с.
4. Братусь Б. С. Образ человека в гуманитарной, нравственной и христианской психологии / Б. С. Братусь // Психология с человеческим лицом: гуманистическая перспектива в постсоветской психологии / [под ред. Д. А. Леонтьева, В. Г. Щур]. – М. : Наука, 1997. – С. 67–91.
5. Гикис С. Н. Формирование общекультурной компетентности старшеклассников средствами технологии воспитательных ситуаций во внеклассной деятельности: дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.01 / Гикис Светлана Николаевна. – Пятигорск, 2014. – с. 206
6. Дильтей В. Избранные произведения. – М., 1960
7. Жук Т. В. Життєві цінності молоді початку ХХІ століття / Тетяна Василівна Жук // Відкритий урок. – 2014. – 18 квітня.
8. Зинченко В. П. Человек развивающийся: Очерк российской психологии / В. П. Зинченко, Е. Б. Моргунова. – М. : Тривола, 1994. – 169 с.
9. Івченко Н. О. Самовизначення в освітньому просторі / Н. О. Івченко // Педагогічна майстерня. – 2013. – № 5 (29). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://journal.osnova.com.ua>
10. Інноваційні комунікативні технології в роботі куратора академічної групи: метод. рекомендації / [під ред. Н. К. Желябіної]. – Запоріжжя : ЗДА, 2007. – 67 с.
11. Исаев Е. А. Культурное самоопределение студентов в языковой

- образовательной среде вуза / Евгений Анатольевич Исаев. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://fosscenter.elsu.ru>
12. Кабкова Е. П. Развитие культуры личности в современном образовательном пространстве / Е. П. Кабкова, О. В. Стукалова // Педагогика искусства. – 2008. – № 2. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.art-education.ru/AE-magazine/archive/nomer-2-2008/kabkova_03-05-2008-2.htm
  13. Карпицкий Н. Н. Самоопределение человека в пространстве культуры / Н. Н. Карпицкий // Социокультурное пространство России: проблемы и перспективы развития: сб. докл. III Всероссийской (с международным участием) науч.-практ. конф. (Белгород, 27 – 28 января 2011 г.): в 2 т. – Белгород : БГНКИ, 2011. Т. 1. – С. 67–71.
  14. Лопаткин Е. Особенности воспитания будущего учителя в педагогическом вузе / Евгений Лопаткин. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://oldconf.neasmo.org.ua/gjde/1697>
  15. Малахова О. Ю. Социокультурное самоопределение студента в рефлексивно-образовательной среде вуза : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.01 / Малахова Ольга Юрьевна. – Оренбург, 2007. – с. 191
  16. Романина Е. В. Самоопределение как механизм превращения образования в средство формирования образовательных потребностей студентов / Романина Е. В., Горбачева В. В., Ефимов Р. М. // Юбилейный сб. трудов ученых РГАФК, посвященный 80-летию академии. – М., 1997. Т. 1. – С. 99–102.
  17. Степанова Л. Г. Особенности самоопределения в юношеском возрасте у индивидов с различным типом гендерной идентичности: дис. ... кандидата психол. наук : 19.00.13 / Степанова Людмила Григорьевна. – М., 2010. – с. 173
  18. Тард Г. Личность и толпа: очерки по социальной психологии / Габриэль Тард; [пер. с фр. Е. А. Предтеченский]. – СПб, 1903. – с. 178
  19. Целякова О. М. Духовність і ціннісні орієнтації студентської молоді України в трансформаційному суспільстві / О. М. Целякова // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2009. – Вип. 38. – С. 222–233.
  20. Шумилин Е. А. Психологические особенности личности старшеклассника / Е. А. Шумилин. – М. : Педагогика, 1979. – 152 с.
  21. Яковлева М. Л. Формування загальнокультурної компетентності студентів економічних спеціальностей вищих технічних навчальних закладів: дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.03 / Яковлева Марина Леонідівна. – Кіровоград, 2012. – 302 с.
  22. Adler A. The Individual psychology of Alfred Adler: A systematic presentation of selections from his writing. – N.Y. : H.L.D., 1956. – 200 p.
  23. Durkheim E. L'educatin morale. – Paris, 1925. – 284 p.
  24. Erikson E. Identity, youth and crisis. – London : Faber and Faber, 1968.
  25. Mead G. H. Mind, Self and Society / Ed. by C. W. Morris. – Chicago : Unit. of Chicago Press, 1975. – 248 p.
-